

Samiilo Velychko represents the Cossacks as a powerful and effective social force characterized by initiative, determination, courageousness, ability to act dynamically and self-awareness as a significant political force capable of making a considerable impact on Ukraine's future. The attitude to Cossacks in the chronicle becomes of a specific Cossack-centric character.

Key words: Cossacks, chronicle prose, chronicle of Samovydets, chronicle of Hryhorii Hrabianka, chronicle of Samiilo Velychko.

Семенюк Лариса Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID ID*: 0000-0002-6619-9695; nediljalar@gmail.com

УДК 821.162.1

Катерина Строганова

Нація і національність у прозі Вітольда Гомбровича

У статті розглянуто концепції патріотизму Вітольда Гомбровича і їх втілення у творах «Транс-Атлантик» і «Щоденник», основні вектори реалізації національного мотиву і провідні колізії героя у романі «Транс-Атлантик», описано загальну картину функціонування ідеї національної самоідентичності поляка в Гомбровича. Описано репрезентативні для даної проблематики концептуальні одиниці — зокрема, Гомбровичеву рецепцію польських національних культурних цінностей та ідеалів і поняття «Синчизни», впроваджене Гомбровичем. Здійснено також проєкцію дотичних до нації постулатів письменника на сьогоднішній і майбутній нестабільних національних спільнот.

Ключові слова: Вітольд Гомбрович, польська література, національна ідентичність, національна самоідентифікація, патріотизм.

Концепції нації й моделі патріотизму Вітольда Гомбровича, одного зі знакових польських письменників ХХ століття, є одними з наріжних каменів його прози. Зокрема, його роман «Транс-Атлантик» і мемуаристичні есеї «Щоденники» побудовані переважно навколо цієї проблематики. Доробок Вітольда Гомбровича потребує впровадження в активний дослідницький і читацький обіг на українському ґрунті. Вагоме культурне значення його прози та її приналежність до еміграційної літератури, явища, актуального для

сучасного українського суспільства, роблять доробок Гомбровича нагальним для наукового розгляду.

Ім'я Гомбровича з'являлося в українському науковому обігу okazіонально і здебільшого в зв'язку з публікацією перекладів його творів; автономних досліджень доробку письменника обмаль. Такий стан речей разючий тим більше, що у польському літературознавстві творчість Гомбровича має колосально високий рівень опрацьованості, нерідко зустрінемо і західно- та центральноєвропейські, американські, латиноамериканські студії. Зокрема, темі національної самоідентичності дотично присвячені студії польських дослідників Стефана Хвіна, Яцека Бжечка, Яцека Лукашевича та інших.

Метою розвідки є аналіз та опис концепції нації та моделей патріотизму, що функціонують у прозі Вітольда Гомбровича. Завдання у межах мети – здійснити аналіз текстів роману «Транс-Атлантик» і есеїв-мемуарів «Щоденники».

Патріотизм, як і будь-яке інше почуття, має багато форм і втілень. Одні з них традиційні, усталені і соціально прийнятні, інші – нові, нестандартні, разючі — мають пройти шлях соціальної адаптації, доки суспільство зможе усвідомити їх істинність. Одні – сонети Міцкевича про тугу за Батьківщиною й епічні баталії у романах Сенкевича, інші – в'їдлива й насмішкувата критика польської самоідентичності Гомбровича.

Сучасники Гомбровича цю критику сприймали неоднозначно. Так, Єжи Гедройц, редактор паризького часопису «Культура», в якому друкувався і Гомбрович, згадував, що після публікації роману «Транс-Атлантик» часопис втратив більше підписників, ніж після будь-яких, навіть найбільш контроверсійних політичних статей. Ян Лехонь, поет і критик, назвав роман «дуже плюгавою історією». Однак непересічний читач – тут звучать такі славетні імена, як Чеслав Мілош чи Славомір Мрожек – ставить Гомбровича в один ряд із найвидатнішими письменниками всіх часів. Польськими і не тільки. Цікаво, що у 1969 році Міхал Хмельовець ініціював анкетування, в якому взяли участь найвідоміші тогочасні еміграційні письменники і літературні критики — і за результатами цієї анкети Гомбровича визнано одним із найвидатніших письменників сучасної польської літератури.

До 80-х років минулого століття Гомбрович був маловідомий на батьківщині, натомість у західній Європі – завдяки друку творів у

культовому часописі «Культура» вже згаданого нами Єжи Гедройца – здобув популярність ще у 60-і.

В Україні ж про Гомбровича стало справді чутно зовсім недавно, після останніх перекладів його творів «Транс-Атлантик» і другого видання «Порнографії».

Як вдалося Гомбровичу ще за життя заробити собі таку неоднозначну репутацію серед співвітчизників? Ясна річ, через його критичні висловлення про інших письменників і культурних діячів. Звісно, через його більш ніж нестандартну на той час філософію і творчу манеру. І через свій патріотизм, безсумнівний і такий ненависний.

Що пише про поляків Гомбрович? «Та нащо тобі бути поляком?! [...] Чи така прекрасна досі була доля поляків? Не остогидла тобі твоя польськість? Не досить з тебе Муки? Не досить вічного Страждання, Приниження? А сьогодні з вас знову шкуру спускають!» [7, с. 60]. Або інакше, у «Щоденнику»: «...вони, вивищуючи Міцкевича, принижували себе, і таким вихваланням Шопена показували, що до Шопена не доросли; милуючись своєю культурою, вони оголювали свій примітивізм» [5, с. 386].

Власне, кумульоване вираження поглядів на національну ідею знаходимо саме у «Щоденниках» Гомбровича і романі «Транс-Атлантик».

Власне, на цих двох творах Гомбровича і будуватимемо нинішній огляд, оскільки вони найповніше описують національні концепції та світогляд письменника.

Літературним апогеєм теми патріотизму й національної приналежності у Гомбровича став роман «Транс-Атлантик». Перш ніж говорити про сам роман, слід зазначити, з яких причин він був написаний і як співвідноситься з біографією автора. У серпні 1939 році, перед самим початком II Світової війни, Вітольд Гомбрович приїздить у справах до Аргентини. Незабаром він дізнається про події за океаном і приймає рішення — перечекати війну. Так, Гомбрович залишається в Буенос-Айресі на понад двадцять років. А в 1953 році на сторінках еміграційного часопису «Культура» виходить його роман під назвою «Транс-Атлантик», гротескна оповідь про життя і перипетії деякого Вітольда Гомбровича в Аргентині. Автор не вперше називає героя своїм іменем, оскільки не вважає за потрібне приховувати автобіографічну його генезу. Або ж ініціює гру з

читачем (цілком постмодерністську). Гомбрович-герой опиняється в колі Полонії – громади польських емігрантів – і стає знаряддям Гомбровича-автора для драстичних роздумів над властивостями польської самоідентичності.

І перша дилема, перед якою постає Гомбрович-герой, поляк, а віднині польський емігрант – це громадянський обов'язок. Події, що спіткали Гомбровича в Аргентині, були одними з найгостріших поворотних моментів історії Польщі ХХ століття – і автор, і герой це усвідомлюють. Так, складне морально-етичне питання – повернутися до Польщі і захищати її у збройній боротьбі, чи залишитися за кордоном, у безпеці – герой роману вирішує досить швидко, та не без зусиль і вагань. Власне, ці питання має обдумати кожен, хто вирішує складну проблему прав особистості і меж патріотичної повинності [7, с. 123]. «Тож пливіть ви, Земляки, до Народу свого! Пливіть ви до Народу вашого святого, либонь, Проклятого! Пливіть до Монстра того св. Темного, що віками здихає і здохнути не годен! Пливіть до Дивака вашого св., цілою Природою проклятого, що все родиться і родиться, а досі Ненароджений! Тож пливіть, пливіть, щоб він вам ані Жити, ані Здохнути не дозволив, і завжди вас поміж Буттям і Небуттям тримав» [7, с. 12] – такими словами Гомбрович проводить корабель, що повертається до Європи з його співвітчизниками. Однак мотивацією залишитися стає не лише інстинкт самозбереження: пам'ятаймо, що Гомбрович протягом усього життя (в тому числі, літературного) бореться з Формою як нав'язаним способом буття. І тут Форма у вигляді патріотичного обов'язку знову стає його суперником; і Гомбрович приймає рішення, що цінність його особистості має для нього більшу вагу, ніж його національна приналежність. Крім того, звучить жорстокий вирок польському народу, неодноразово висловлений у «Щоденнику» – вирок меншовартісності.

Гомбрович мав надзвичайно загострене чуття до ієрархічності, і він багато писав про центральноєвропейську психологію, яку вважав культурно слабшою за ментальність західного світу. «Щоденник» так і рясніє роздумами про цю слабкість. Поляки (а також литовці, болгари, румуни, угорці... українці?) прагнуть «дорости» до Заходу, дорівнятися, дотягнутись. І в цьому прагненні видають своє почуття «другорядності» [2]. «Ви як злидар, який хвалиться тим, що його бабка мала фільварок і була в Парижі. Ви бідні родичі світу, які

намагаються сподобатись собі і іншим» – пише Гомбрович у «Щоденнику» [5, с. 386]. Способами компенсації цього відчуття меншовартісності стають надмірна гордість від досягнень, (здебільшого, давно минулих досягнень) своїх співвітчизників, наслідування чужих взірців замість творення власних.

У романі «Транс-Атлантик» постає кілька образів-втілень центральноєвропейського комплексу, покликаних зобразити це явище у різних якісних характеристиках. Так, Гомбрович творить кілька збірних образів полонійного середовища: дипломатичні представники, комерційна еліта, емігранти-носії національної ідеї у чистому її вигляді. Поляки-емігранти із різних середовищ у своїх діях і прагненнях проявляють похмуру, садомазохістську затятість, із якою прагнуть реалізувати власний патріотизм, і роблять це не лише з метою досягнення метафізичних цілей, а й для того, щоб залікувати свій комплекс «другорядності». Зображені у «Транс-Атлантику» герої виправдовують відсутність військових та економічних успіхів безмежністю польського страждання [2].

Сучасний американський дослідник історії Східної Європи, зокрема Польщі, України та Росії, Тімоті Снайдер дуже просто, влучно і з аналогічними із Гомбровичевими позицій підсумовує причини виникнення «польського комплексу»: «Ще Єжи Гедройц писав, що польська культура достатньо велика, щоб самій у собі задовольнитись. Але водночас не настільки вагома, щоб увесь світ хотів її пізнати і захоплюватись нею, що має відчутні наслідки: польський інтелігент є інтелігентом лише у себе. Він перестає ним бути поза Польщею. Це велике джерело польських комплексів і польського почуття недооціненості, починаючи з XIX століття. Поляки вважають, і слушно, що в польській культурі сховане невідоме багатство. Але водночас мають рахуватись із тим, що не зможуть нікого в цьому переконати» [10].

Роман «Транс-Атлантик» дав нам змогу оперувати новоствореним, авторським неологізмом Гомбровича, дуже влучним і таким, що втілює не лише позицію автора щодо національних питань, а й містить ключову для Гомбровича проблему Форми та боротьби із нею. Йдеться про поняття «Синчизна», що вперше звучить на сторінках роману із вуст Гомбровича-героя. Це поняття покликане відобразити конфронтацію засадничих систем світосприйняття. Син і батько. Майбутнє і минуле. Інновація і традиція.

Гомбрович говорить про необхідність перегляду існуючого стану речей – чи не має із застарілої Вітчизни, Батьківщини народитись нова форма рецепції власної національної приналежності – Синчизна. Не деструкція інституту патріотизму, не відмова від власної ідентичності, не ренегатство, а еволюційний крок від сліпого служіння національній ідеї, від втрати індивідуальності на тлі всеосяжної Батьківщини і нації, крок до втілення ідеї свідомого громадянина.

«Яке мені діло до Міцкевича? Ви для мене важливіші за Міцкевича, ви, живі. І ані я, ані хтось іще не судитиме польський народ за Міцкевичем чи Шопеном, а за тим, що відбувається тут і зараз, за тим, які є ви» [5].

Самим творенням неологізму «Синчизна» і подальшим розвитком подій навколо нього у романі Гомбрович формує своєрідні настанови щодо прогресивної зміни національної самосвідомості і категорії патріотизму. На його думку, необхідно змінити ставлення до історії, а традиційне сприйняття історії з точки зору існування і впливовості Польщі як держави необхідно доповнити іншим, таким, що розглядає минувшину з точки зору шансів людини у Польщі на розвиток [1, с. 112]. «Найважливіше, щоб нам, безнадійно похованим у безоднях історії, нарешті вдалося з неї вибратися, хоча б однією ногою, знайти точку опори. Бо без обов'язку любити і обожнювати польськість не було б обов'язку й любити нашу історію» [5, с. 12]. Гомбрович закликає ставитись до історії більш критично, стати її «збурювачами», пересилити її; якщо цього не зробити, культ поразок і національного пригноблення й страждання впливатиме на майбутнє і створюватиме порочне коло повторення історії.

Власне, якщо спростити до елементарних філософських, етичних і психологічних понять, термін «Синчизна» є вказівкою рухатись у майбутнє замість стабільного звернення до минулого. Зрештою, ця настанова є неабияк слушною у соціальному зрізі і в площині відносин між націями, що мають спільну історію: зацикленість на успіхах і поразках минулого деструктивно впливає не лише на саму націю-носія, а й на поближні нації, які прямо чи опосередковано перебували в історичних колізіях з нацією-носієм, нерідко розпалює ворожнечу і ескалує давно минулі конфлікти.

Для Гомбровича символом польськості є Міцкевич, «прекрасний поет, але концепції і горизонти в нього, як у набожної дитини, що

заблукала у кепському містицизмі» [6, с. 27]. Міцкевич – предмет культу національної літургії, яку Гомбрович методично описував у «Щоденнику» як один із найбільш разючих проявів обмеженості «польськiстю» і на якій фактично побудував роман «Транс-Атлантик».

Тож «Транс-Атлантик» став спробою перебороти польськiсть шляхом альянсу на «Пана Тадеуша», про що автор неодноразово зазначав у «Щоденнику», відозвах і особистій кореспонденції. Тут наявні зв'язки як з окремими мотивами поеми Міцкевича, так і з усією композиційною структурою цього романтичного твору [4]. «Транс-Атлантик» мав стати «анти-Паном Тадеушем», оскільки Гомбрович прагнув бути «анти-Міцкевичем».

Альянз опирається на основному задумі: Гомбрович переміщає дію твору із Польщі в Аргентину, переносить польськiсть на чужині, щоб таким чином максимально гротескно зобразити всі вади польськoї національної самоідентичності [9].

Полемика, яку Гомбрович мав намір вести з Міцкевичем, виводила його у площину антитрадиціоналістичних віянь ХІХ–ХХ століття. Подібні течії виникали вже в епоху романтизму, коли позиція бунту проти традиції поступово стала однією з провідних ролей письменника [12]. Пізніше ця роль перетворилась на своєрідну нонконформістську позицію, яку обстоювали модерністи й постмодерністи.

Гомбрович сумлінно будував власний образ у ключі аналогії з Міцкевичем; з цією метою він вдавався до підкреслення аналогій між своєю біографією та життєписом великих романтиків. Він вказав на це не лише в «Транс-Атлантику», а й у «Щоденнику». Гомбрович провокаційно згадав про ті факти з біографії пророків, які б представили їх не в кращому світлі (йдеться про відмову від участі у листопадовому повстанні). Герой «Транс-Атлантика» і оповідач у «Щоденнику» теж не бере участі у вересневій кампанії і відчуває, що чинить «гріх» проти патріотизму, має «нечисту совість». Гомбрович згадує про романтиків не лише для того, щоб провести аналогію для виправдання власної «провини», а й для того, щоб вписатися у прийнятний контекст: вони служили Батьківщині не зброєю, а пером, що, власне, планує робити і він.

Гомбровичеві погляди на гіперемовану національну самосвідомість поляків викликали негативні реакції з моменту першої

появи «Щоденника» на сторінках паризької «Культури». Однак це не завадило письменникові здобути місце у пантеоні найбільш шанованих і вагомих представників польської літератури і культури. Так, його прагнення протистояти культу Міцкевича (і романтичної зануреності в національне страждання) шляхом зарахування до однієї з поетом-романтиком «касти» можна вважати реалізованим, ба навіть надреалізованим, оскільки Гомбровича нині читають по всьому світі чи не більше за Міцкевича.

Звинувачення у національному відступництві, відмові від власної ідентичності, що їх теоритично можна було б закидати Гомбровичу, є результатом (цілком природнім) поверхневого сприйняття його постулатів і образів. Текст Гомбровича, чи то побіжно розглянуті нами «Транс-Атлантик» і «Щоденник», чи то культовий роман «Фердидурке», чи позамежні «Космос» і «Порнографія», це завжди складний букет значень, що, хоч і зазвичай лежать на поверхні, можуть бути інтерпретовані далеко не завжди і не кожним реципієнтом.

Опираючись на літературознавчі нариси польських учених, присвячені аналізу «Транс-Атлантика» зокрема і національної теми у Гомбровича в цілому, розглянувши ряд аспектів прояву цієї теми (як-от проблема патріотичного обов'язку, феномен «центральноєвропейського комплексу», явище «Синчизни»), логічно зробити висновок про те, що Гомбрович не просто був патріотом. Він був патріотом найвищого щабля. Не адептом пасивних демагогічних закликів і побивань над «долею народу», не лицемірним «заокеанським патріотом», що вбирається у національні шати на відстані тисяч кілометрів від Батьківщини і всіляко її возвеличує, не стражденним ностальжі-патріотом, що відправляє національні богослужіння перед іконами минувшини. Гомбрович бачив вади і прагнув змін, поводився з народом як суворий лікар з невротичним пацієнтом — жорстоко вказуючи на проблему і пропонуючи спосіб її вирішення. Слов'янська ж ментальність характеризується неабиякою сентиментальністю й затятістю в питаннях власної національної ідентичності, тому Гомбровичеве збурення ідеалів і відмову від традиції слов'янину подеколи важко перетравити. Тому його настанови нині, у 2018 році, за поточних політичних обставин у сучасній Польщі, можна вважати проваленими.

Незважаючи на популярний в суспільстві звичай обмежувати значення літератури до розважального або суто культурницького, необхідно наголосити, що Гомбровичів доробок до цієї категорії аж ніяк не належить. Якби до висловлених Гомбровичем (понад півстоліття тому!) думок дослухались сучасні представники політичних еліт (Польщі, України, будь-якої країни світу з нестабільною соціально-етнічною ситуацією) і, що найважливіше, якби його меседж дійшов до більшості громадян цих країн, то з плином часу, у перспективі кількох десятиліть, будь-яка, навіть найбільш нестабільна національна спільнота, вийшла б кардинально новий рівень свого розвитку.

Недостатній рівень наукової опрацьованості доробку Вітольда Гомбровича в українській полоністиці, а також відсутність комплексних досліджень антропологічної концепції Гомбровича, зокрема у вимірі національної ідентичності й самоідентичності та емігрантології, відкриває широкий простір для подальшої розробки теми.

Література

1. Breczko J. Wyzwolenie Polaka z formy polskiej (Gombrowicza program przebudowy polskiej kultury) // ΣΟΦΙΑ. 2009. nr 9. s. 109-118.
2. Chwin S. Gombrowicz i Forma polska // [posłowie do:] Gombrowicz W. Trans-Atlantyk – Kraków: Wydawnictwo Literackie. 1996. s. 121-142.
3. Chwin S. Gombrowicz – sarmata kontestujący // Ruch Literacki. 1975. nr 4. s. 217-224.
4. Chwin S. «Trans-Atlantyk» wobec «Pana Tadeusza» // Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. 1975. nr 66/4. s. 97-121.
5. Gombrowicz W. Dziennik 1953-1956. Kraków: Wydawnictwo Literackie. 1997. 385 s.
6. Gombrowicz W. Testament. Rozmowy z Dominique de Roux / W. Gombrowicz // Warszawa: Res Publica. 1990. 180 s.
7. Gombrowicz W. Trans-Atlantyk (red. nauk. tekstu Jan Błoński.) // Wrocław: Wydawnictwo Literackie. 1986. 142 s.
8. Jaroszewska J., Czytanie Mickiewicza po Gombrowiczu // Teksty Drugie. 1998. nr 5. s. 193-207.
9. Łukasiewicz J. Dwa nawiązania do *Pana Tadeusza*: *Kwiaty polskie* i *Trans-Atlantyk* // Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. nr 75/3. 1984. s. 51-84.
10. Timothy Snyder: Język polskich koszmarów (wywiad: Maciej Nowicki)[Електронний ресурс] Newsweek Polska. URL:

<http://www.newsweek.pl/historia/timothy-snyder--jezyk-polskich-koszmarow,104259,1,1.html>

11. Sławkowa E. *Trans-Atlantyka* Witolda Gombrowicza: studia nad językiem i stylem tekstu // Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. 1981. nr 407. 168 s.
12. Żółkiewski S. Modele polskiej literatury współczesnej we wczesnym okresie jej rozwoju // Problemy literatury polskiej lat 1890–1939. Wrocław: IBL PAN. 1972. s. 7-77.

Kateryna Strohanova. Nation and nationality in Witold Gombrowicz's prose. The article contains an analysis of Witold Gombrowicz's – one of the famous Polish writer's of 20th century – patriotism and its implementation in his works *Trans-Atlantyka* and *Diaries*. The topic of national identity and Polish national features and deficiencies has always been performed in Gombrowicz's prose and memoirs; it's particularly interesting for Polish studies in Ukraine because of multiple common features of Ukrainian and Polish nations. There's also a description of the main directions of national identity and national self-determination problems, the main character's collisions in Gombrowicz's novel *Trans-Atlantyka*, general overview of Polish national ideas' performance in all of his heritage, in particular, perception of Polish national cultural values and the notion of «Synchynza», which Gombrowicz has provided in his novel *Trans-Atlantyka*. The article is also supplemented by a projection of writer's allegation about nation on present and future of unstable national societies in general.

Key words: Witold Gombrowicz, Polish literature, national identity, national self-determination, patriotism.

Строганова Катерина Анатоліївна – аспірантка кафедри полоністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка; k.strohanova@gmail.com

UDC 821.162.1'06.02

Svitlana Sukharieva

Peculiarities of national identification in works of «Ukrainian school» representatives of Polish literature

The article deals with Ukrainian theme in Polish literature on sample of works of representatives of «Ukrainian school». It was paid the attention to common and different lines of its recreation in poems of Seweryn Goszczyński, Antoni Malczewski, Józef Bohdan Zaleski.